

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY VA O‘RTA MAXSUS TA’LIM VAZIRLIGI

NIZOMIY NOMIDAGI
TOSHKENT DAVLAT PEDAGOGIKA UNIVERSITETI

MAXSUS PEDAGOGIKA

Kasb-hunar kollejlari uchun darslik

2-nashr

«NOSHIR»
Toshkent – 2016

UDK 37 (075)
KBK 74.3

M 32 Maxsus pedagogika / L.P. Mo‘minova va boshq. O‘zbekiston Respublikasi Oliy va o‘rta maxsus ta‘lim vazirligi, Nizomiy nomidagi Toshkent Davlat pedagogika un-ti. – Toshkent: Noshir, 2012, 2016. – 128 b.

UDK 37 (075)
KBK 74.3

M u a l l i f l a r j a m o a s i:
Lola Mo‘minova, Mukarram Ayupova,
Dilbar Nurkeldieva, Xurniso Kalbaeva

T a q r i z s h i l a r:
Z.M. Ahmedova – dosent v/b; pedagogika fanlari nomzodi.
F. Muzaffarova – Respublika ta‘lim markazi
Maxsus ta‘lim bo‘limi bosh metodisti

O‘zbekiston Respublikasi Oliy va O‘rta maxsus ta‘lim vazirligi tomonidan nashrga tavsiya etilgan

Ushbu darslikda maxsus pedagogikaning umumiy masalalari, rivojlanishi, intellektida, eshitishida ko‘rishida va nutqida nuqsoni bo‘lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari, maktabgacha ta‘lim maxsus muassasalari tizimi, fan metodlari, rivojlanishida nuqsoni bo‘lgan bolalarning psixologik-pedagogik tavsifi, rivojlanishidagi nuqsonlarning sabablari, rivojlanishda nuqsoni bo‘lgan bolalarni tarbiyalash masalalari yoritiladi.

ISBN 978-9943-4083-1-9

© «Noshir» nashriyoti, 2012, 2016.

KIRISH

Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo‘yiladigan Davlat talablari O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash» milliy dasturiga mos ravishda yaratildi. Yangi ishlangan davlat talablari muayyan yoshdagi bolaning rivojlanishi va yutuqlarini baholash darajasi mezonlarini, indikatorlarini aniqlab beradi.

O‘zbekiston Respublikasining «Ta‘lim to‘g‘risida»gi Qonuni va «Kadrlar tayyorlash milliy dasturi» talablari asosida yoshlarni komil inson, barkamol shaxs qilib tayyorlash, uzluksiz ta‘lim tizimining hamma bosqichlarida yuksak ma‘naviyatli shaxsni shakllantirish pedagogik muammo sifatida o‘rganilmoqda.

Xalqimizning buyuk mutafakkirlari Imom al-Buxoriy, at-Termiziy, Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Abu Ali ibn Sino, Yusuf Xos Xojib, Alisher Navoiy asarlarida sharqona ma‘naviyat va komil insonni tarbiyalash muammolari o‘z aksini topgan.

Insonni ulug‘lash, uning qadriga etish, ayniqsa, o‘shib kelayotgan yosh avlodni ma‘naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalash, ularni kamolga etkazish sohasida etuk olimlarimiz bir qancha ishlarni amalga oshirmoqdalar. Bu borada o‘zbek xalq pedagogikasining imkoniyatlari ham nihoyatda kattadir.

Respublikamizda uzluksiz ta‘limni modernizatsiyalash, ta‘limning birinchi bo‘g‘ini bo‘lgan maktabgacha ta‘limdan boshlanadi. «2008-2012 yillarda uzluksiz ta‘lim tizimini mazmunan modernizatsiyalash va ta‘lim-tarbiya samaradorligini yangi sifat darajasiga ko‘tarish Dasturi»ning asosiy vazifalaridan biri – bolalarni maktabgacha tayyorlashning turli shakl va uslublaridan keng foydalangan holda maktabgacha ta‘limning samaradorligini oshirish, ularga bolalar qamrovini ko‘paytirish, oilaviy ta‘limga e‘tiborni kuchaytirish, maktabgacha ta‘lim yoshidagi bolalarning qobiliyatlarini erta aniqlash va rivojlantirishdir.

O'zbekiston Respublikasi «Ta'lim to'g'risidagi qonun» hamda «Kadrlar tayyorlash Milliy Dasturi» ta'lim-tarbiya, shu jumladan maxsus ta'lim-tarbiya oldiga bir qator vazifalarni qo'ydi. Bular-
dan eng muhimlari – ta'limning yangi tizimiga qo'yilgan hozirgi davr talablaridan kelib chiqqan holda pedagogika, shu jumladan, maxsus pedagogika fanini yanada taraqqiy ettirish, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarni jamiyatning faol a'zolariga aylantirish hamda maxsus pedagogika sohasida etuk mutaxassislar tayyorlashdan iborat. Hozirgi zamon maxsus ta'limning maqsad va vazifalari o'quvlarning milliy g'oya, Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari, Prezident asarlari, maxsus ta'limning hozirgi davrdagi ustuvor yo'nalishlari, maxsus pedagogika yo'nalishlarining asoslariga doir bilim berishdan iborat.

Nuqsonli bolalarni o'qitish, tarbiyalash va ularning rivojlanishi kechikishi, ruhiy-pedagogik xususiyatlarini chuqur o'rganish va ularni tuzatish, bartaraf etishda tarbiyachi shaxsi birinchi darajali ahamiyat kasb etadi. U quyidagi asosiy sifatlarni o'zida namoyon etishi lozim: nogiron bolalarni sevishtirish, g'amxo'rlik qilish, kasbiga qiziqish; samimiylik, insonparvarlik, kamtarlik, madaniyatlilik, so'zda va amalda qat'iyatlilik va izchillik, vatanparvarlik, milliy mafkuraga ega bo'lishlik kabilardir.

Shuni ta'kidlash joizki, so'nggi yillarda O'zbekistonda rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarga nisbatan e'tibor yanada kuchaymoqda. Ulardagi nuqsonlarni erta aniqlash hamda ta'lim-tarbiyasi uchun etarli darajada shart-sharoitlar yaratish ishiga alohida diqqat-e'tibor qaratilmoqda.

Ushbu darslikda maxsus pedagogika fanining umumiy masalalari, rivojlanishida (intelektida, eshitishida ko'rishida va nutqida) nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanish xususiyatlari, maktabgacha ta'lim maxsus muassasalari tizimi, fan metodlari, rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning psixologik-pedagogik tavsifi, rivojlanishdagi nuqsonlarning sabablari, rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalarni tarbiyalash masalalarini qisqa mazmunda yoritishni maqsad qildik.

Mazkur darslik pedagogika kollejarining o'quvchilari uchun mo'ljallangan.

I BOB. MAKTABGACHA MAXSUS PEDAGOGIKA FANINING UMUMIY MASALALARI

§1. Maktabgacha maxsus pedagogika fanining ob'ekti, predmeti va vazifalari

Maxsus maktabgacha pedagogika – bu nuqsonli yoki psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning maxsus ta'lim jarayonini tashkil etish shakllari, metodlari, tamoyillari, qonuniyatlari mazmunini o'rganadigan fandır.

Maxsus maktabgacha pedagogikaning ob'ekti alohida ta'lim ehtiyojlariga ega bolalarning maktabgacha ta'limi hisoblanadi.

Maxsus maktabgacha pedagogikaning predmeti – nuqsonli yoki rivojlanishida kamchiligi bor bo'lgan va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi, ta'lim-tarbiyasi masalalarini nazariy va amaliy o'rganishdir.

Maxsus maktabgacha pedagogikada ta'limi, tarbiyasi va koreksion-pedagogik yordami o'rganishi yo'naltirilgan sube'kti alohida ta'lim ehtiyojlariga ega maktabgacha yoshdagi bola shaxsi hisoblanadi.

Fan sifatida maxsus maktabgacha pedagogikaning vazifalari quyidagilardan iborat:

1. Nuqsonli va rivojlanishda kamchiligi bo'lgan ilk, erta va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishi, ta'lim-tarbiyasining nazariy va metodologik asoslarini ishlab chiqish, o'rganish.

2. Maxsus maktabgacha ta'limning milliy tizimini rivojlantirish yo'llarini aniqlash.

3. Nuqsonli va rivojlanishida kamchiligi bor maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim va tarbiyasiga, differensial diagnostikasiga nazariy yondashuvni ishlab chiqish.

4. Nuqsonli va rivojlanishida kamshiligi bo'lgan maktabgacha yoshdagi bolalar ta'lim-tarbiyasida pedagogik texnologiyalarni ishlab chiqish.

5. Maxsus maktabgacha muassasalarning har bir turi uchun talabalarga javob beradigan dasturlarni tuzish yo'llarini aniqlash.

6. Maxsus ta'limni tashkil etishning turli shakllarini izlash va ishlab chiqish.

7. Rivojlanishida psixik kamchiliklari bo'lgan ilk, erta va maktabgacha yoshdagi bolalar bilan korreksion-pedagogik ishga o'qituvchi-defektologni tayyorlash uchun zarur o'quv-metodik baza yaratish.

Maxsus maktabgacha tarbiyaning asosiy maqsadi – muam-moli bolaning maksimal imkoniyatlari va maksimal rivojlanishi uchun sharoitlar yaratish va uni erta maxsus ta'lim vositalari bilan ijtimoiylashtirish hisoblanadi.

Maxsus maktabgacha ta'lim ilk, erta va maktabgacha yoshdagi bolalarni rivojlantirishga yo'naltirilgan, umumiy, maxsus va pedagogik-psixologik talablarga tayanadi. Umumiy talablar shaxsiy psixologik xususiyatlarni keyingi yosh davriga o'tishda yangitdan yuzaga kelishini va shart-sharoitning shakllanishi hisoblanadi. Turli xil nuqsonli bolalarni psixologik xususiyatlarini rivojlantirishni ko'zda tutadigan adekvat sharoitlarni yaratish maxsus talablarga kiradi. Ular psixik jarayonlar, tafakkur, nuqt va bola faoliyatini korreksiyalash orqali, undagi nuqsonni kompensasiyalash, shuningdek, ijtimoiylashtirish orqali amalga oshiriladi.

Korreksiya (lotincha correction – tuzatish) bu pedagogik psixologik va davolovchi tadbirlar tizimi bo'lib, bolalar xulq-atvoridagi va rivojlanishidagi psixofizik kamchiliklarni yumshatish yoki bartaraf etishga yo'naltiriladi.

Kompensasiya (lotincha compensation – o'rnini to'ldirish, tenglashtirish) – bu murakkab ko'p qirrali jarayon bo'lib, yo'qotilgan yoki buzilgan funksiyalarni tiklash va almashtirish, shuningdek, o'rnini to'ldirishni o'z ishiga oladi. Kompensasi-

ya jarayonining rivojlanishi natijasida jaroxatlar tufayli yuzaga kelgan nuqsonning o'rnini u yoki bu darajada to'ldiriladi.

Ijtimoiylashuv – bu, birinchidan, ijtimoiy anglash, ijtimoiy o'quv, ijtimoiy moslashuv va ijtimoiy o'rab turgan voqe'likda o'zini anglashni o'z ishiga oladigan, individ tomonidan ijtimoiy malakalarni faol o'zlashtirish jarayoni va natijalaridir. Ikkinchidan, bu insonni turli xil ijtimoiy birlikdagi ijtimoiy munosabatlarga kirishishi, ular tomonidan madaniyat elementlari, ijtimoiy me'yorlar va qiymatlarni inson xulq-atvori shakllanishida ishtirok etadigan o'z-o'zini anglash va shaxsiy sifatlarni o'zlashtirishdir.

Maktabgacha korreksion pedagogika fanining metodlari - adabiyotlarni o'rganish va tahlil qilish, kuzatish, suhbat-eksperiment (ta'kidlovchi ta'limiy nazorat), olingan ma'lumotlarni tahlil qilish va izohlash, tibbiy, psixologik-pedagogik hujjatlarni o'rganish, anketa, bola faoliyati natijalarini tahlil qilish va boshqalar.

Bu metodlarni tanlash bolani psixologik-pedagogik o'rganish vazifalari va maqsadlarini qo'yishda uni ijtimoiy rivojlantirish sharoitida va korreksion-rivojlantiruvchi ta'sir usullarini tanlashda aniqlanadi.

Me'yoriy-huquqiy hujjatlarda maxsus ta'lim tizimiga tegishli bolalar kontengentini belgilovshi bir qancha tushunchalar qo'llaniladi. Bular: «Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar», «psixofizik rivojlanishida kamshiligi bor bolalar», «alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar». Bu barcha atamalar maxsus qo'llanish sohasiga ega.

Rivojlanishda nuqsoni bo'lgan bolalar— bular turli yoki bir necha analizatorlar faoliyatining buzilishi natijasida (ko'ruv, eshituv, nutqiy) psixofizik rivojlanishi orqada qolgan, shuningdek, markaziy nerv sistemasining organik jarohatlanishi natijasida rivojlanishdan orqada qolgan bolalar. Bu atama psixologik-pedagogik adabiyotlarda maxsus ta'limga muhtoj bolalar uchun keng qo'llaniladi.

Psixofizik rivojlanishida kamchiligi bor bolalar – yuqorida sanab o'tilgan nuqsonlarga ega bo'ladi, lekin ularning aks et-

tirilishi ular imkoniyatlarini psixofizik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalardek keskin chegaralanmagan. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda bu tushunchalar bilan funksional xarakterdagi psixofizik kamchiliklar bo'lgan bolalar ham belgilanadi.

Alohida ta'lim ehtiyojiga ega bo'lgan bolalar – bunday bolalar umumta'lim maktabgacha muassasalarida va maxsus maktabgacha ta'lim muassasalarida tashkil etiladigan maxsus ta'lim metodlari va maxsus korreksion qo'llab quvvatlashga muhtoj bo'ladilar. Bu atama maxsus ta'lim sohasida keng qo'llaniladi. Maktabgacha korreksion pedagogika quyidagi toifa bolalarining ta'lim va tarbiyasi muammolarini hal etadi: intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar, ruhiy rivojlanishi sustlashgan bolalar, eshitishida nuqsoni bo'lgan bolalar, ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar, tayanch harakat apparatida nuqsoni bo'lgan bolalar, nutqida nuqsoni bo'lgan bolalar, hissiy-irodaviy sohasi buzilgan bolalar, shuningdek, erta bolalar autizmi, xulq-atvori va faoliyati buzilgan bolalar, murakkab nuqsonli bolalar.

Savol va topshiriqlar

1. Maxsus pedagogika fanining maqsad va vazifalari nimalardan iborat?
2. Maxsus pedagogika fanining ob'ekti haqidagi ma'lumotlarni izohlab bering.
3. Maktabgacha maxsus pedagogika fanining metodlarini aytib bering.
4. «Korreksiya» so'zining ma'nosini aytib bering.
5. «Kompensasiya» so'zining ma'nosini aytib bering.
6. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar qanday bolalar?
7. Psixik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar haqidagi ma'lumotlarni daftaringizga konspekt qiling.

Tayanch tushunchalar

1.Korreksiya (lotincha «correction» – tuzatish) bu pedagogik, psixologik va davolovshi tadbirlar tizimi bo'lib, bolalar xulq-atvori-dagi va rivojlanishidagi psixofizik kamchiliklarni yumshatish yoki bartaraf etishga yo'naltiriladi.

2.Kompensasiya (lotincha «compensation» – o'rnini to'ldirish, tenglashtirish) – bu murakkab, ko'p qirrali jarayon bo'lib, yo'qotilgan yoki buzilgan funksiyalarni tiklash va almashtirish, shuningdek, o'rnini bosishni o'z ishiga oladi.

3.Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar – bu turli yoki bir necha analizatorlar faoliyatining buzilishi natijasida psixofizik rivojlanishi (ko'ruv, eshituv, nutqiy) orqada qolgan, shuningdek, markaziy nerv sistemasining organik jarohatlanishi natijasida rivojlanishdan orqada qolgan bolalar.

4. Psixofizik rivojlanishida kamchiligi bor bolalar – bu bolalar yuqorida sanab o'tilgan nuqsonlarga ega bo'ladi, lekin ularning aks ettirilishi ular imkoniyatlarini psixofizik rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalardek keskin chegaralanmagan. Psixologik-pedagogik adabiyotlarda bu tushunchalar bilan funksional xarakterdagi psixofizik kamchiliklar bo'lgan bolalar ham belgilanadi.

§2. Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalarning asosiy toifalari.

Rivojlanishida nuqsoni bo'lgan bolalar toifasiga quyidagilar kiradi:

Intellektida nuqsoni bo'lgan bolalar (aqli zaif bolalar)

«Aqli zaiflik» tushunchasini maxsus psixologiyada bosh miyaning organik jarohatlanishi natijasida yuzaga keladigan bi-lish faoliyatlarining turg'un buzilishi sifatida tushuniladi.

Aqli zaiflikning quyidagi darajalari ajratiladi:

- A) Engil darajadagi aqli zaiflik;
- B) Aqli zaiflikning o'rta darajasi;
- V) Og'ir darajadagi aqli zaiflik;
- G) Chuqur darajadagi aqli zaiflik.

Ko'rishida nuqsoni bo'lgan bolalar

A) Ko'rlik (qoldiq ko'ruv esa ko'r bolalar—yaxshi ko'radigan ko'zning ko'ruv o'tkirligi 0,01 dan 0,04 gacha);

B) Zaif ko'ruvchi (ko'zoynak bilan ko'rish korreksiylan-ganda yaxshi ko'radigan ko'zdagi ko'ruv o'tkirligi 0,05 dan 0,2 gacha, shuningdek, turli xil rivojlanib boruvshi ko'z kasal-liklari natijasida sezilarli darajada ko'ruv o'tkirligi 0, 30, 4 ga-cha bo'lishi mumkin);